

A jövő mint történeti probléma

1918 és 1945 Európában

A hidegháború vége különös pillanat volt. Úgy tűnt, egyszerre zárja le a múlt egy szakaszát és szabadítja fel a lehetséges jövő elgondolására és tervezésére irányuló teremtő képzeletet. Az 1989-et követő néhány évben számos elképzelés látott napvilágot arra vonatkozóan, hogy mi várható majd a jövőben, és mi lenne e változások kívánatos iránya. A jövőbeli folyamatok megtervezésére vonatkozó erőfeszítések jól mutatják, hogy az európaiak jelentős része 1989-re sok szempontból mint a hidegháborút – melyet akkoriban a „jövő” jobbítására irányuló szándékok fő akadályának láttak – végleg felszámoló lehetőségre tekintett. Az európai elitek, illetve a társadalom nagy része is úgy vélte, hogy a jövőt lehetséges előre jelezni, nagy és meghatározó társadalmi folyamatok előre láthatók, és ebből adódóan akár átfogó, rendszer-szintű változások is tervezhetők. Ugyanakkor a jövőre vonatkozó elképzelések és a tervezhetőségére irányuló kísérletek megsokszorozódása arra is figyelmeztet, hogy a további fejlődést illető előrejelzés alapvető komponensei s ezzel együtt Európa „jövője” maga is bizonytalanra vált.

A kontinens huszadik századi története különösen gazdag a jövőre vonatkozó különböző politikai és kulturális ihletésű, illetve célzatú kezdeményezésekben, melyek, különbségeikkel együtt is, mind mélyen gyökerező modernista előfeltevéseket osztottak. A modernitás világa saját jelenét alapvetően a már előre vetített holnap háttérében alkotja meg. Ebben az értelemben a jövő a modern társadalmak és kormányaik előtt álló kihívás és lehetőség is egyben. Az pedig, hogy miként lehetne irányítani és felügyelni a társadalom jövőjét, a 19–20. századi nyugati modernitás politikai, szellemi és kulturális életének alapvető kérdésévé vált.

Az 1989 környékén körvonalazódó, a jövő bizonytalanságával szembenező eljárások egyértelműen ezeken a tágabb, a jövő kormányzására vonatkozó modernista politikai és kulturális programokon alapultak. Különösen hatott rájuk az 1960-as és 1970-es években megszülető tudományos jövőkutatás gondolkodásmódja, melynek öröksége az 1980-as és 1990-es években is kézzelfoghatóan érzékelhető maradt.¹ Mindazonáltal a jövőre vonatkozó remények és félelmek, akárcsak a velük való szembenézés módjai feltűnő hasonlóságot mutatnak a huszadik századi Európa két másik, valódi háborút követő időszakával, az 1918–1922 és az 1945–1949 közti évekkel. Tanulmányom e sajátos töredezettség magyarázatára tesz kísérletet, és igyekszik összekötni a háború utáni időszakok hasonló elemeit. Arra a kérdésre keresi a választ, hogy vajon ezek az egymással összefüggő megszakítottságok a jövő kezelésének sajátos, háború utáni technikáiról árulkodnak-e. Van-e a jövőnek sajátos, háború utáni

¹ Andersson, Jenny: *The Great Future Debate and the Struggle for the World*. American Historical Review, vol. 117. (2012) No. 5. 1411–1430.

„rendje”² Az effajta vizsgálódásnak túl kell lépnie azon, hogy a jövő alakításának politikáját csupán a nemzetállamok vagy a nemzetközi kapcsolatok ügyének tekintse.³ A jövőre vonatkozó elképzelések és tervek nem csupán a politikai közösségek számára voltak fontosak; valószínűleg az emberi környezet és az egyéni identitás legmélyebb rétegeire is kiterjedtek.

A 19. század folyamán már valóban sokféle módon vált lehetségessé a jövő alakítása. A modern európai társadalmakban a jövő megalkotására és kormányzására szolgáló sokrétű eszköztár és eljárásrend alakult ki. Ezek, vagyis a tudomány, a technika és a bölcelet meghatározó eszközei az őket körülvevő világról alkotott modellel szoros összefüggésben jöttek létre. A technikai innováció, az új gépek fejlesztése, a racionalizált és standardizált tudományos tudás növekedése nyomán lehetővé vált olyan társadalmi és gazdasági folyamatok ösztönzése, melyek hosszabb távon is hatással voltak a termelésre, az értékesítésre, az életszívnálra és a társadalom szerkezetére is. Új intézmények jöttek létre (mint például a biztosítás), amelyek lehetővé tették a jövedelem, az anyagi helyzet, az anyagi és kulturális fogyasztás és ezzel a társadalmi státusz jövőbeli befolyásolását. Ezzel egy időben új, az időbeli változást elemző és megjósoló, számszerű objektifikáló módszerek alakultak ki, főként a statisztikában.⁴ Bár a 20. század folyamán az egyén megszűnt a tervezés legfontosabb alanya lenni, és átadta helyét a kormányoknak és más állami intézményeknek, a „tervezés kultúrája” meghatározó maradt abban, hogy a jövőnek irányt és rendet szabjon, és ezzel együtt elgondolhatóvá tegye az előrejelzéshez való racionális viszonyulást. A holnap céljainak elérésére tett erőfeszítések nyomán – akár tételesen megfogalmazták ezeket, akár nem – a modern tudományok és ideológiák a világot és egyes társadalmait az igazgatás és a racionális kormányzás tárgyává tették.⁵ A politikai programmá és cselekvéssé átforgalmazott utópikus gondolkodás az

² A jövő ilyen története különbözik David J. Staley programjától, amely a történészek történeti módszertanon alapuló képességét feltételezi lehetséges jövőbeli foratókönyvek előrejelzésére. Staley, David J.: *A History of the Future*. History and Theory, vol. 41. (2002) No. 4. 72–89. E megközelítés egy 1989-es példája: Wagar, W. Warren: *A Short History of the Future*. Chicago, 1989.

³ Az állam David C. Engermannak a jövő történetére vonatkozó programjának tárgya. Engerman, David C.: *Introduction: Histories of the Future and the Futures of History*. American Historical Review, vol. 117. (2012) No. 5. 1402–1410. Matthew Connely és mások munkáiban a hidegháborús nemzetközi viszonyok az előrejelzés hasznának terepei. Connely, Matthew – Fay, Matt – Ferrini, Guilia – Kaufman, Micki – Leonard, Will – Monsky, Harrison – Musto, Ryan – Paine, Taunton – Standish, Nicholas – Walker, Lydia: *“General, I Have Fought Just as Many Nuclear Wars as You Have”: Forecasts, Future Scenarios, and the Politics of Armageddon*. American Historical Review, vol. 117. (2012) No. 5. 1431–1460.

⁴ Adas, Michael: *Machines as the Measure of Men: Science, Technology, and Ideologies of Western Dominance*. Ithaca, 1989.; Clark, Geoffrey – Anderson, Gregory – Thomann, Christian – Schulenburg, J.-Matthias Graf von der (eds.): *The Appeal of Insurance*. Toronto, 2010.; Rotman Zelizer, Viviana A.: *Morals and Markets: the Development of Life Insurance in the United States*. New York, 1979.; Kreitzer, Roy: *Calculating Promises: the Emergence of Modern American Contract Doctrine*. Stanford, 2007.; Eghigian, Greg: *Making Security Social: Disability, Insurance, and the Birth of the Social Entitlement State in Germany*. Ann Arbor, 2000.; Porter, Theodore M.: *Trust in Numbers: The Pursuit of Objectivity in Science and Public Life*. Princeton, 1996.

⁵ Laak, Dirk von: *Planung. Geschichte und Gegenwart des Vorgriffs auf die Zukunft*. Geschichte und Gesellschaft, Jg. 34. (2008) No. 3. 305–307., 323.; Gosewinkel, Dieter: *Zwischen Diktatur und Demokratie. Wirtschaftliches Planungsdenken in Deutschland und Frankreich: Vom Ersten Weltkrieg bis zur Mitte der 1970er Jahre*. Geschichte und Gesellschaft, Jg. 34. (2008) No. 3. 332.; Doering-Manteuffel, Anselm: *Ordnung jenseits der politischen Systeme: Planung im 20. Jahrhundert. Ein Kommentar*. Geschichte und Gesellschaft, Jg. 34. (2008) No. 3. 388–401.; Heilbroner, Robert: *Visions of the Future: the Distant Past, Yesterday, Today, Tomorrow*. New York, 1995. 49., 65–66.

európai politika- és társadalomelmélet meghatározó öröksége és a huszadik századi politika lényegi eleme lett.⁶

A két háború utáni időszak mégis különbözött a békeidőben történő beavatkozásoktól a jövőbe. Ezekben az években olyan programok sokasága jött létre, melyek nem egyszerűen elképzelték, hanem megtervezték a jövőt olyan akciótervek alakjában, melyek meghatározott, előre rögzített célok elérését tűzték ki maguk elé. A jövő megtervezése mindkét időszakban hasonlóan széles körű hatalomgyakorlási módokat hozott létre hasonlóan sokrétű intézményi és személyi szereplők számára. A két háborút követő évek egyedisége leginkább abban mutatkozott meg, hogy olyan átfogó terveket dolgoztak ki és használtak föl, amelyek egyszerre foglalkoztak a társadalom minden fontos összetevőjével.

Formálni a jövőt: 1945 és 1918

Az egymásra következő politikai beavatkozások jövőbeli állapotot alakító időbeli logikája már az 1945-ös potsdami konferencián megfogalmazott alapelvekben is tetten érhető volt. Az itt elfogadott intézkedési terv meghatározta a független területi és városi önkormányzatok helyreállításának célját Németországban, és leszögezte a soron következő, megteendő lépéseket is: demilitarizáció, náciitanítás és decentralizálás. A második világháborút követő időszakban az európai államközi rendszerbe való legnagyobb szabású célzott beavatkozás kétségkívül a Marshall-terv – pontos nevén az Európai Újjáépítési Program –, melyet 1947-ben indított útjára a Truman-kormány. A program egyértelműen a jövőbe való befektetés kívánt lenni: az Egyesült Államok szabadon felhasználható árucikkeket szállított a részt vevő országokba előre meghatározott mennyiségben, amit előzetesen kellett igényelni. A (nyugat-)európai országok így arra voltak kényszerítve, hogy már előre számoljanak szükségleteikkel, és megtervezzék soron következő befektetéseiket. A program jelentős mértékben meghatározta az európai gazdaságok szerkezetváltását, de legalább ilyen mértékben fontos volt a jövő alakításának politikai célja is. A Marshall-tervtől azt várták, hogy létrehozza a demokratikus, szabadpiaci alapú, Amerika-barát és szovjetellenes államok csoportját, szemben az éppen születőfélben lévő kelet-európai szovjet befolyási övezettel.⁷

A jövővel kapcsolatos tervezés elképzelése központi szerepet játszott az európai államok és a nemzetközi rendszer újrarajzolásában 1918 után is. A korábbi, soknemzetiségű birodalmak felváltása független nemzetállamok rendszerével azon a meggyőződésen (is) alapult, hogy a birodalmak irracionális és esetleges, ezért kiszámíthatatlan kormányzati formát jelentenek. Ezt a tényt befolyásos politikusok – különösen Georges Clemenceau – a háború fő okának tekintették. Éppen ezért, hogy megelőzhetőek legyenek a jövőbeli konfliktusok, és biztosítható legyen a kívánt jövő, úgy vélték, szükséges lenne kiszámítható államok „racionalizált” rendszerét létrehozni. A nemzetközi intézményekre, különösen a Népszövetségre vagy éppen a Németország fölötti ellenőrzésre hasonlóképpen, a jövő aktív befolyásolásának eszközeként tekintettek, melyek elkerülhetővé teszik a háborút Európában.⁸

Az államrendszerekbe való, a jövő befolyásolásának szándékával történő európai beavatkozás túlnyúlt a kontinens határain is. Különösen 1945-öt követően érezték úgy a nyugat-európai éltek, hogy Európa jövője a harmadik világban dőlhet el. Sokak számára úgy tűnt,

⁶ Manuel, Frank E. – Manuel, Fritzie P. (eds.): *Utopian Thought in the Western World*. Cambridge, Mass., 1979.; Jacoby, Russell: *The End of Utopia: Politics and Culture in an Age of Apathy*. New York, 1999.

⁷ Judt, Tony: *A háború után. Európa története 1945 óta*. Budapest, 2007. 135–145.

⁸ Fejtő Ferenc: *Rekviem egy hajdanvolt birodalomért. Ausztria-Magyarország szétrombolása*. Budapest, 1997.

hogy az újonnan függetlenné vált vagy még gyarmati sorban lévő nemzetek jelentik azt a területet, ahol majd megvívják a kommunizmus és a „szabad világ” közti ideológiai küzdelmet. A kommunizmus Kelet-Európán túl is fenyegetőnek látszott; ám ott még lehetségesnek tűnt megállítani ezt a fenyegetést. Előretörése leginkább azáltal tűnt feltartóztathatónak, ha az érintett társadalmak számára a jövőt érintő, vonzó elképzeléseket állítanak elő. Sokan úgy érveltek, hogy ha a harmadik világ nyugatosodhatna, ha hasonló lehetne Európához, akkor Európa jövője megmenthető lenne a kommunizmus veszélyétől. Ezeknek a vízióknak a kialakulása szorosan kötődött a jövőbe való aktív beavatkozáshoz: politikai és kulturális értékek kialakítása és technikai fejlesztések átadása révén a modernizáció, az ipari társadalom felé való átmenet elősegítése valósulna meg.⁹ A dekolonizáció racionalizált, megtervezett természetét jól mutatja a független indiai kormány megszületése. 1947. február 20-án Clement Attlee, brit miniszterelnök a Képviselőházban 1948 júniusát határozta meg brit India független kormánya létrehozásának dátumaként. Ezzel egyidejűleg az új királyi biztost, Lord Mountbattent megbízták, hogy felügyelje a dekolonizáció előre eltervezett menetrendjének következetes végrehajtását.

A második világháború utáni európai gazdaságok is számos tervezési program területévé váltak. Az 1945 utáni helyreállítási programok jellegzetes intézkedései a központi hatóságok beavatkozása, illetve bizonyos termelési célok és a szükséges befektetési források kormányok általi meghatározása voltak – legalábbis 1947-ig, a Marshall-program elindulásáig. 1946-ban az olyan közszolgáltatások, mint a közlekedési infrastruktúra legfontosabb részei, a telekommunikációs hálózat és az energiaszektor állami kézbe kerültek, például Nagy-Britanniában, vagy a kormányok befejezték már korábban elkezdett államosításukat, ahogyan ez Franciaországban történt, ahol az állam már a háború előtt is jelentős részben tulajdonos volt ezekben az ágazatokban. Az állam ugyanakkor kétségkívül vonakodott mindent saját kezébe venni. Különösen tartott az összes termelőeszköz államosításától, illetve hogy közvetlen állami felügyeletet gyakoroljon a vállalatokban és a szakszervezetekben. A nemzetgazdaságokba való beavatkozás ugyanakkor egyértelműen jövőbeli célokra irányult, és az előrejelzés standardizált módszerein alapult. A tervezés Nyugat-Európában a kormányok szisztematikus koordinációs tevékenységét jelentette, melynek célja a nemzetgazdaság termelési kapacitásainak maximalizálása, illetve a hosszú távú növekedés minél pontosabb előrejelzése és megállapítása volt. A piactól kiszámíthatóbb működést vártak annak érdekében, hogy a jövőbeli gazdasági célok tervezhetőek legyenek.¹⁰

1918 után az európaiak többsége a háború előtti normalitáshoz való visszatérést kívánta,¹¹ és nem a radikálisan új gazdasági és társadalmi formákkal való kísérletezést. Ennek ellenére több európai kormány, értelmiségi és társadalom-reformer csoport dolgozott ki terveket a nem teljesen hatékonynak vélt gazdaságok, társadalmi és politikai struktúrák átszervezésére. E programok közös jellemzője az volt, hogy a belátható jövőben szándékoztak hatást gyakorolni a gazdasági termelékenységre, a munkafeltételekre, valamint a háztartások és a családi élet megszervezésére is. Nagy-Britanniában, Franciaországban és Németországban nagy hatású elméletek születtek arra vonatkozóan, hogy a társadalom különböző területein a technikai és tudományos módszereket hogyan lehet hasznosítani a hatékonyság

⁹ Westad, Odd Arne: *The Global Cold War: Third World Interventions and the Making of Our Times*. Cambridge, 2005. 33–34.

¹⁰ Millward, Robert: *Private and Public Enterprise in Europe: Energy, Telecommunications and Transport, 1830–1990*. Cambridge, 2005. 171–193.; Sherman, Andrew: *Rethinking France: Plans for Renewal 1860–1946*. Oxford, 1989. 224–286.

¹¹ Millward, Alan S.: *The European Rescue of the Nation-State*. London – New York, 2000. 37.

növelésére. Ezek az elgondolások hamarosan a kontinens legtöbb országában hatást gyakoroltak a politikai gondolkodásra. A „tudományos igazgatás” Nagy-Britanniában, a „munka tudományos szervezése” Franciaországban, illetve a „racionalizálási” programok Németországban meghatározták az értelmiségi és szakértői beavatkozásokat az első világháború utáni korszakban. 1921-ben Németországban még egy különleges kormány szervet, a *Reichskuratorium für Wirtschaftlichkeit*-et is felállítottak, hogy koordinálja az ez irányú erőfeszítéseket. A „racionalizáció,” vagyis a tudományos módszerek felhasználása a hatékonyság növelése érdekében a társadalom-reformerek és a kormányzervek kezében olyan intézkedések sorává vált, melyet annak érdekében kezdtek alkalmazni, hogy szisztematikus módon meghatározassák, hogyan is nézzenek ki a jövőben a családok, a házimunka, a szexualitás és a gyermekvállalás, a társadalom szervezete vagy az egészségügyi rendszer.¹²

A tervezés a második világháború utáni Kelet-Európában már a kommunista hatalomátvétel előtt is többen jelentett, mint a jövő befolyásolásának kifinomult, mégis szigorú eszköztárát. A kommunista pártok szemében a terv a nemzet várt, mélyreható társadalmi és kulturális átalakulását jelképezte. A tervnek a kelet-európai kommunisták számára mitikus jellege volt, és sokkal többnek számított a háború utáni helyreállítás hatékony programjánál; a teljes körű morális regeneráció és társadalmi átalakulás régóta várt eszközét látták benne. Ugyanakkor az a hozzáállás, amely a gazdasági helyreállítás feladatait morális kérdésekkel kötötte össze, nem volt csupán a kommunista vezetők vagy baloldali értelmiségiek sajátja. Ebben a hitben osztoztak számos katolikus vagy protestáns értelmiséggel is.¹³

A tervezés mint a jövő befolyásolásának eszköze a korabeli Nyugat-Európában sem szorítkozott csupán a gazdaság területére. A második világháború után a jövőre vonatkozó elképzelések radikálisan átvértékelődtek, és egyre inkább az anyagi bőség, technikai fejlődés révén biztosított folyamatos növekedést értették alattuk.¹⁴ Egyrészt a háború tapasztalata és a nemzetállamok összeomlása, másrészt a demokratikus struktúrák szétmállása és az agresszív elnyomó államok még háború előtti felemelkedése meggyőzte az európai politikai vezetők és elkötelezett értelmiségiek többségét, hogy társadalmiukban szükség van a fogyasztói javak és a jövedelem egyenlőbb elosztására, amit elkerülhetetlennek láttak a jobb társadalmi integráció és időtállóbb államszervezetek létrehozása érdekében. A háború utáni gazdasági programok jellemzően nem egyszerűen a háború előtti termelési szintet kívánták újra elérni, hanem kifejezetten azzal a céllal készültek, hogy meghaladva azt, a termelés látványos növelése segítségével nagyobb gazdaságokat és gazdagabb társadalmakat hozzanak létre. Az előre meghatározott célok kitűzésével a jövőbe történő beavatkozás a háború utáni kormányprogramok alapvető része volt. E programok jellegzetes eleme volt a jövedelmek kiegyenlítésének terve, melyet elsősorban a mezőgazdasági munkások szociális ellátó rendszerekbe való bevonásával és az ipari bérek emelésével vagy államilag támogatott lakásprogramokkal és a teljes foglalkoztatottság megcélzásával vélték elérhetőnek.¹⁵

¹² Sachse, Carole: *Rationalizing Family Life – Stabilizing German Society: The “Golden Twenties” and the “Economic Miracle” in Comparison*. In: Levy, Carl – Roseman, Mark (eds.): *Three Postwar Eras in Comparison: Western Europe 1918–1945–1989*. Basingstoke, 2002. 175., 178.; Grossmann, Atina: *Reforming Sex: the German Movement for Birth Control and Abortion Reform, 1920–1950*. New York, 1995., 78–135.

¹³ Abrams, Bradley F.: *The Struggle for the Soul of the Nation: Czech Culture and the Rise of Communism*. Lanham – Boulder – Toronto – New York – Oxford, 2004. 187.

¹⁴ Roseman, Mark: *Defeat and Stability: 1918, 1945, and 1989 in Germany*. In: Levy–Roseman (eds.): *Three Postwar Eras in Comparison*, 263–264.

¹⁵ Milward: *The European Rescue of the Nation-State*, 25–37.

A háború utáni években a jövő tervezésének átfogó jellege az újjászületés és a nemzeti megújulás céljaival összefüggésben alakult ki. A tervezés a gazdaság területein túl felbukkant a nemzeti közösségek újjászületését népeségszámban vagy éppen egészséges testekben mérő programokban is. A különböző nemzeti kormányok sokféle és változatos programot dolgoztak ki, melyek a széles körű gyermeknevelési támogatásoktól az abortuszellenes kampányokig terjedtek. Az ENSZ Népesedési Bizottsága már 1946-ban előrejelzéseket készített a lehetséges jövőbeli demográfiai trendekről. A megjósolt demográfiai hanyatlás ellensúlyozása céljából a háború utáni években a legtöbb európai kormány növelte a családtámogatási kiadásokat. Hasonlóképpen számos európai országban ekkor indult fejlődésnek a nemzeti egészségbiztosítási rendszer, a nyugdíjprogramok és a munkanélküli járadékok rendszere.¹⁶ Az egészség és a higiénia növelése érdekében végzett szisztematikus beavatkozások elérték az egyén szintjét is. A második világháború utáni évek a plasztikai sebészet felemelkedésének és a gyógyverszerek növekvő használatának az időszaka is, melyeket az egyéni test jövőjének alakítása céljából alkalmaztak, jórészt azért, hogy meghosszabbítsák fiatalos külsejét vagy egészséges mivoltát. Ezek a beavatkozások eredetileg katonai célú kezdeményezések eredményei voltak; azonban a második világháborút követő években növekvő mértékben használták őket civilek is, így az egyéni fizikai identitás jövőjének alakítására használt eszközökké váltak.¹⁷

1945-höz hasonlóan a demográfiai folyamatokba való beavatkozás a jövő szisztematikus befolyásolásának fontos területe volt 1918-ban is. A kormányok felismerték a népesedési statisztikáknak a társadalmi tervezésben betöltött fontos szerepét, és bátorították a demográfia tudományának mint hasznos előrejelző eszköznek a fejlődését. Az első világháború után a várható népesség előrejelzésének jelentős, még ha alkalmanként abszurd szerepe is lett, különösen francia–német és kelet-európai összefüggésben. A francia politikusok elborzadtak annak lehetőségétől, hogy egy jövőbeli konfliktusban egy 70 milliós Németország áll majd szemben 38 millió franciával.¹⁸ Hasonlóképpen a magyar és a román kormányok is hajlottak arra, hogy a számítások alapján kísérletet tegyenek az etnikai magyarok vagy románok létszámának aktív befolyásolására, különösen a vitatott erdélyi régióban. A háború utáni alacsony születésszám miatti aggodalmak, melyek a termékenység és a népeségszám feltételezett hanyatlását vetítették előre, döntő hatással voltak a népesedéspolitikák alakulására az 1918 utáni Európában. Ebben az időszakban a legtöbb kormány aktív születésösztönző politikát folytatott, amelyet számos demográfiai szakértő és elkötelezett értelmiségi is támogattott.¹⁹ A Kelet-Közép-Európa helyreállítását célzó francia programok jellemzően a jóléti államhoz, az egészségügyi politikákhoz és az egészségügyi rendszerek fejlesztéséhez tartozó elemeket ötvözték egyéb pro-natalista intézkedésekkel. A születések számának növelésén

¹⁶ Lengwiler, Martin: *The Rise of Mixed Welfare Economies in Europe, 1850–1945*. In: Clark, Geoffrey – Anderson, Gregory – Thomann, Christian – Schulenburg, J.-Matthias Graf von der (eds.): *The Appeal of Insurance*. Toronto, 2010. 190.; Gauthier, Anne H.: *The State and the Family: a Comparative Analysis of Family Policies in Industrialized Countries*. Oxford, 1996. 60., 65.; Gordon, Margaret S.: *Social Security Policies in Industrial Countries: a Comparative Analysis*. Cambridge, 1988. 5–8., 45., 145., 293.

¹⁷ Serlin, David: *Replaceable You: Engineering the Body in Postwar America*. Chicago, 2004. 3–4.

¹⁸ Johnson, Douglas: *France's German Question, 1918–1945–1989*. In: Levy–Roseman (eds.): *Three Postwar Eras in Comparison*, 238.

¹⁹ Kuhlman, Erika: *Of Little Comfort: War Widows, Fallen Soldiers, and the Remaking of the Nation after the Great War*. New York, 2012. 126.; Pedersen, Susan: *Family, Dependence, and the Origins of the Welfare State: Britain and France, 1914–1945*. Cambridge, 1993.; Gauthier: *The State and the Family*, 36–58.

kívül azonban az előrelátható demográfiai fejlődésbe való beavatkozásnak egyéb eszközei is voltak. Az 1920-as évek elején számos európai országban születtek az alkoholizmus és a tüdővész elleni küzdelmet vagy a hatékony születésszabályozást célzó szociális vagy egészségügyi programok.²⁰

Közép-, Kelet- és Délkelet-Európában ugyanakkor a társadalmi higiénia fogalma szorosan összekapcsolódott a nemzetállamok jövőjének biztosításával. Mivel a legtöbb újonnan létrejött nemzetállam etnikai többségének államaként határozta meg magát, jövőjük hamarosan etnikai identitásuk folytonosságával kötődött össze. Ily módon ezeknek az etnonemzeteknek a kulturális, illetve – egyre növekvő mértékben – biológiai örökségének a feltárása, megőrzése és ápolása kulcsfontosságú feladatnak tűnt. Ha a modern állam a jövő óre kívánt lenni, ebben az értelemben a biológiai tőke védelmezőjének is kellett lennie. A fajegészségtan a jövő megfelelő tudományának tűnt, hiszen az állandó megújulás racionális, kiszámítható és ellenőrizhető folyamatának megteremtését ígérte. A degeneráció és a hanyatlás objektív összetevőinek megállapítása segítségével lehetségesnek tűnt kiválogatni a megújuláshoz szükséges elemeket, melyek az emberiség jövőjét valóban egészséges alapokra helyezhetnék.²¹ Habár ezek az elgondolások egész Európában felbukkantak, a biogógyászat segítségével jövőt tervező szakértők legbefolyásosabb és legkiterjedtebb hálózata a weimari Németországban alakult ki az 1920-as években.²²

A társadalmi higiénia eszközeivel történő kormányzati és szakértői beavatkozás tárgya az egyén volt. Az egyének azonban maguk is foglalkoztak saját jövőjük alakításával. Az 1920-as években gyorsan nőtt a biztosítási szerződések és magán egészségbiztosítók száma, különösen Németországban, ami hozzájárult a biztosítási részvénytársaságok látványos térnyeréséhez. Az első világháború után a magán egészségbiztosítás messze túlnőtt hagyományos piacán, az alacsony keresetű munkásosztályon. A német és svájci biztosítótársaságok ezekben az években alakították ki ügyfélkörüket a jómódú középosztályok körében is.²³ A plasztikai sebészetet, amely egyúttal a jövőbeni várható élettartam aktív befolyásolásának eszköze is, az első világháború után találták fel, illetve kezdték a polgári életminőség javítására használni.²⁴ Mindazonáltal az első világháborút követő időszakban az egyéni identitás alakításának legfontosabb tárgya a nemiséget hordozó test volt. Jellemzően baloldali szocialisták, mint az ausztro-marxista Max Adler vagy Leonhard Frank dolgoztak ki különféle terveket, hogy megalkossák a jövőbeni férfitest alakítására alkalmas technikákat.²⁵ A háború utáni társadalmak regenerációja összetett feladatot jelentett, s beavatkozások összetett rendszerének és a szakértelem széles körének adott teret.

²⁰ Turda, Marius – Weindling, Paul J.: *Eugenics, Race and Nation in Central and Southeast Europe, 1900–1940: A Historiographic Overview*. In: Turda, Marius – Weindling, Paul J. (eds.): *Blood and Homeland: Eugenics and Racial Nationalism in Central and Southeast Europe, 1900–1940*. Budapest – New York, 2006. 2–12.

²¹ Griffin, Roger: *Tunnel Visions and Mysterious Trees: Modernist Projects of National and Racial Regeneration, 1880–1939*. In: Turda–Weindling (eds.): *Blood and Homeland*, 418–445.

²² Kallis, Aristotle A.: *Racial Politics and Biomedical Totalitarianism in Interwar Europe*. In: Turda–Weindling (eds.): *Blood and Homeland*, 391.

²³ Lengwiler: *The Rise of Mixed Welfare Economies*, 184., 192.

²⁴ Serlin: *Replaceable You*, 3–4. Megjegyzendő, hogy az első világháború során a harctéri sérülések okozta deformitás mérséklése, illetve sokszor a túlélés érdekében végrehajtott rekonstrukciós műtétek – mai szemmel nézve mérsékelt eredményük ellenére – komoly szakmai hozzáadékkal bírtak.

²⁵ Adler, Max: *Neue Menschen: Gedanken über sozialistische Erziehung*. Berlin, 1924. 69.; Frank, Leonhard: *Der Mensch ist Gut*. Zürich, 1918.; Mosse, George L.: *The Image of Man: The Creation of Modern Masculinity*. New York – Oxford, 1996. 119–121.

Figyelemreméltó, hogy a jövő irányát faggató legfontosabb írások, a történelem jelentését firtató 20. századi történelemfilozófiai munkák a két háború utáni időszakban jelentek meg. Ezek azonban távolról sem csupán a nyugati civilizáció jövőbeli hanyatlásáról szőtt sötét látomások vagy éppen bekövetkező diadalának ünneplései voltak. Valójában nagyon is konkrét programokat fogalmaztak meg arra vonatkozóan, hogyan kerülhető el a bukás vagy biztosítható a győzelem. Röviden szólva: ezek a történelemfilozófiák arra tettek kísérletet, hogy a jövő uralásának elméletileg megalapozott technikáit dolgozzák ki. Oswald Spengler 1918-as, *A Nyugat hanyatlása* című könyve nem csupán azért fogalmazta meg a porosz szocializmus tervét, hogy megállíthassa a civilizáció hanyatlását a német határokon, hanem azért is, hogy megalapozzon egy olyan államot, amely a jövő körülményeihez megfelelően alkalmazkodva képes lehet azt uralni is.²⁶

R. G. Collingwood, Karl Jaspers és Jacob Taubes, akik az 1945 utáni években vették észre a keresztény eszkatológiának a történelmi haladásba vetett modern hitben megtestesülő szekularizációját, mindannyian az egyén jövőért viselt morális és tényleges felelősségét állították munkáik központjába. Mindhárman azt kívánták világossá tenni, hogy a társadalmak és egyének akkor lehetnek képesek uralni a jövőt, ha felismerik az emberi élet lényegi történeti meghatározottságát. Ha a társadalmak megértik, hogy a múlt elkerülhetetlenül alakítja az élet mikéntjét a jelenben, tudatosabban és felelősebben fognak cselekedni a jelenben, állandóan szem előtt tartva a jövő alakításának perspektíváját.²⁷ Mindez igaz Karl Löwith-nek az eszkatológiai gondolkodást érintő lényegi bírálatára is. Ha a történelem jelentését kutató európai gondolkodás a jövő célzatosságát feltételező alapvető tévedésen nyugszik, akkor csupán a jövő értelmetlenségének feltétel nélküli belátása készítheti fel a társadalmakat a jövőbeni korszakok valódi kihívásaival való szembenézésre.²⁸

A lehetőségek megsokasodása

A jövő alternatíváinak kialakulása a jövővel kapcsolatos jellegzetes, egész Európában megfigyelhető tapasztalat volt a háború utáni időszakokban. Nem egyszerűen az államrendszerekbe, demográfiai folyamatokba, a gazdaságba vagy az egyéni identitásba való szisztematikus beavatkozás akcióterveinek a sokasodása köti össze a 20. századi háborúk utáni időszakokat. A tervek megsokasodása azt a tapasztalatot tükrözi, mely szerint a jövő nyitottá vált számos olyan lehetőség előtt, amelyek nem egyszerűen elképzelések, elvont ideális állapotok vagy éppen nyomasztó aggodalmak, hanem tényszerűen lehetséges, valós forgatókönyvek voltak, s mindegyikük – nagyon is kézzelfogható módon – jelen volt a korszakban.

Mindenekelőtt a két háború utáni időszakban a nemzetek feletti integráció megvalósulása és a független nemzetállamok helyreállítása mint a jövő felé vezető út egyformán lehetségesnek tűnt.²⁹ Az első világháború előtti birodalmak, Ausztria-Magyarország, Oroszország

²⁶ Spengler, Oswald: *Der Untergang des Abendlandes*. Bd. 1.: *Gestalt und Wirklichkeit*. Bécs, 1918.; Bd. 2.: *Welthistorische Perspektiven*. München, 1922. [Magyar fordításban: *A Nyugat alkonya I-II. A világtörténelem morfológiájának körvonalai*. Budapest, 1994.]

²⁷ Collingwood, Roger G.: *The Idea of History*. Oxford, 1946. [*A történelem eszméje*. Budapest, 1987.]; Taubes, Jacob: *Abendländische Eschatologie*. Bern, 1947. [*Nyugati eszkatológia*. Budapest, 2004.]; Jaspers, Karl: *Vom Ursprung und Sinn der Geschichte*. München, 1949.

²⁸ Löwith, Karl: *Meaning in History: The Theological Implications of the Philosophy of History*. Chicago, 1949. [*Világtörténelem és üdvtörténet. A történelemfilozófia teológiai gyökerei*. Budapest, 1996.]

²⁹ Maier, Charles: *Empires or Nations? 1918, 1945, 1989...* In: Levy–Roseman (eds.): *Three Postwar Eras in Comparison*, 41–66.

és az Oszmán Birodalom bukása és új köztársaságokká osztódása számos európaít meggyőzött arról, hogy a nemzetállamok jelölik ki a jövőbeli fejlődés irányát. 1945 és 1949 között, amint a német megszállás évei után helyreállt a nemzetállamok szuverenitása, hasonló várakozás volt megfigyelhető egész Európában.³⁰

Ugyanakkor a nemzetek feletti vagy birodalmi szerveződések sikere is igen valószínűnek látszott a háborúk utáni években. 1922 körül számos európai értelmiségi, különösen Franciaországban, Németországban és Ausztriában dolgozott ki a jövőbeni egyesült Európára vonatkozó terveket. Ezek az értelmiségiek hittek abban, hogy megszületik majd a szellem új európai elitje, és hogy a nemzeti rivalizálás legyőzhető a jövőbeli nemzetek feletti közösségekben. 1948-ban ezek a nézetek találtak visszhangra mások mellett Julien Benda írásaiban, aki a nacionalizmusból az internacionalizmus felé való átlépést és a kontinens jövőjét majdan alakító európai szellem újjászületését látta megtörténni.³¹ A korábbi német gyarmatok 1918 utáni brit és francia bekebelezése sokakat meggyőzött arról, hogy a birodalmi terjeszkedés folytatódni fog. Mások számára azonban a bolsevikok nem várt sikere Oroszországban arra szolgáltatott bizonyítékot, hogy a világforradalom és a világméretű szocialista föderáció a jövő kézzelfogható lehetőségét jelenti. Habár 1918 után ezek a várakozások nem teljesedtek be, a Vörös Hadsereg 1945-ös győzelme a kommunista Európa eszméjét újra kézzelfogható közelségbe hozta.³²

Másodsorban 1918 és 1945 után is sokan osztották azt a nézetet, hogy Európának a világban elfoglalt vezető szerepét Amerika és Ázsia fenyegeti. Igen valószínűnek látszott, hogy az Egyesült Államok átveszi Európa hegemon szerepét, de az is hasonlóképpen valószínűnek tűnt, hogy Japán vagy Kína lép majd föl hasonló igényekkel. Az 1920-as évek elején olyan – eltérő eszmevilágot képviselő – értelmiségiek, mint Hermann Hesse, D. H. Lawrence vagy Bronislaw Malinowski újra felfedezték az Európán kívüli világ vonzerejét, és hittek abban, hogy Afrika és Ázsia kultúrái nyújtanak mintát Európa újjászületéséhez.³³ Mindazonáltal a legtöbb európai számára a két világháború utáni időszakban Amerika testesítette meg a jövőt a haladás és modernizáció iránti várakozások formájában. Amerika képe lehetőséget adott arra, hogy az európaiak megfogalmazzák a háború utáni világba vetett reményeiket 1918-ban és 1945-ben is: egy igazságos, hatékony és jó élet ígérését. Ezek az elképzelések azonban többet jelentettek az anyagi gyarapodásnál vagy a technikai innovációnál. Amerikát sokan olyan erőként látták, ami képes arra, hogy a jövő felé mutató cselekvésre és tervezésre ösztönözze Európát, új energiákat mozgósítson a kimerült, csalódott és elaggott kontinensen, megfiatalítsa a társadalmakat, újjáélessze a közösségeket, és megvédje őket a kulturális atavizmus csábításaitól. Ahogyan Raymond Aron jegyezte meg a Marshall-tervvel kapcsolatban, Amerika reményt és energiát hozott Európába a jövő számára. Az olasz kommunista teoretikus, Antonio Gramsci is hajlott rá, hogy a fordizmus és a tudományos vállalatigazgatás amerikai együttesében lássa meg a szocialista jövő lehetséges modelljét. Az 1945 utáni katonai jelenlét korai időszakában a vidám, jól táplált és jól öltözött amerikai katona és

³⁰ Seton-Watson, Christopher: *The Nationalist Challenge to Stability in Eastern and Central Europe: 1918–1945–1989*. In: Levy–Roseman (eds.): *Three Postwar Eras in Comparison*, 86–96.; Puttkamer, Joachim von: *Ostmitteleuropa im 19. und 20. Jahrhundert*. München, 2010.; Hobsbawm, Eric: *A szélsőségek kora (A rövid 20. század története)*. Budapest, 1998.

³¹ Wardhagh, Jessica – Leiterowitz, Ruth – Beily, Christian: *Intellectual Dissidents and the Construction of European Spaces, 1918–1988*. In: Conway, Martin – Patel, Kiran Klaus (eds.): *Europeanization in the Twentieth Century: Historical Approaches*. New York, 2010. 21., 30–32.

³² Kenéz Péter: *A Szovjetunió története. A kezdetektől az összeomlásig*. Budapest, 2008. 49–54.

³³ Adas: *Machines as the Measure of Men*, 389–390.

csillogó technikai felszerelésének látványa könnyen kézzelfoghatóvá tette Amerikának mint a bőség és modernség országának képét.³⁴

Azonban a két háború utáni időszakban elegendő bizonyíték létezett arra is, hogy ezek a folyamatok rossz véget érnek. A két világháború végén sokan féltek az Európa jövőjét befolyásoló amerikai hatás káros következményeitől. 1919-ben Paul Valéry például úgy látta, hogy az Egyesült Államok ugyan elérte az ipari civilizáció legmagasabb és leghatékonyabb fokát, mégis ezzel egy időben kitörölte a humanizmust, az egyénit és az ösztönöst a társadalomból.³⁵ Sokak számára éppen az Egyesült Államok európai befolyása veszélyeztette a nemzetek talpra állását és az igazságos társadalom jövőjét. Több politikai elméletalkotó szemében úgy tűnt, hogy az amerikai kulturális hatás a nyugati civilizáció lényegét fenyegeti, az alapvető sokszínűséget egyfésülésbe kényszerítve. Eltérő irányzatokhoz tartozó értelmiségiek és kultúra-kritikusok érezték úgy, hogy az amerikai jövő szellemi romlást és a humanizmus hanyatlását hozza majd magával. Különösen a háború utáni Nyugat-Németországban azonosították a modern jövő amerikai változatát pusztá, embertelen technikával és a valódi kulturális értékek iránti barbár érzéketlenséggel.³⁶ 1948-ban még a pápa is elítélte az amerikai fogyasztói társadalmat azért, mert aláássa a szellemi értékeket és az európai magas kultúrát. Számos esetben az amerikaiak fizikai értelemben is veszélyeztették az európai nemzetek újjászületését. Azoknak az országoknak a férfi polgárai, ahol amerikai katonák állomásoztak, megbotránkozva és elégedetlenül figyelték, hogy női honfitársaik szívesen barátkoznak amerikai közkatonákkal, aminek nem egyszer házasság lett a vége.³⁷

Az egyéni fizikai identitást övező bizonytalanság általánosabb tapasztalatot is jelentett a két háború utáni időszakban. Értelmiségiek, politikusok és korábbi frontkatonák igen eltérő tanulságokat vontak le az 1914 és 1918 közti háború radikális tapasztalatából. A humanista értelmiségiek meggyőződéssel vallották, hogy az emberiség jövőjét olyan egészségesebb férfi testek jelentik majd, amelyek elvetik a háború brutalitását, de magukévá teszik a személyes szabadságot és az egész emberiséggel való szolidaritást. Számos korábbi frontharcos azonban, mint például a német Ernst Jünger vagy éppen Benito Mussolini, úgy vélte, hogy a lövészárkok mélyén új típusú férfitest született, amely immár uralja a háború alatt megtapasztalt brutalitást, beépíti önmagába a fejlett technikát, és mindezeket teremtő energiává alakítja át, ahelyett, hogy botorul elutasítaná őket.³⁸ Ezzel szemben az új női testek a jövőben fenyegetni látszottak a személyes identitást. Amint a városi teret ellepték az új, rövid hajú, férfias kinézetű női test szembetűnő képviselői, a kultúra kritikusai rögvest hangot adtak abbéli félelmeiknek, hogy az efféle testi újítások először elpusztítják általában véve a női, majd idővel a férfi nemet is.³⁹

Az 1945 utáni években hasonlóképpen kérdőjeleződtek meg az egészséges férfi és női test konvencionális fogalmai. Egyrészt a férfiak viszonylagos hiánya lehetővé tette a nők

³⁴ Ellwood, David W.: *The Shock of America: Europe and the Challenge of the Century*. Oxford, 2012. 275., 286–287., 293–294., 304., 309–310., 355.

³⁵ Gundle, Stephen: *Visions of Prosperity: Consumerism and Popular Culture in Italy from the 1920s to the 1950s*. In: Levyl–Roseman (eds.): *Three Postwar Eras in Comparison*, 154., 157.; Ellwood: *The Shock of America*, 72–77., 84–85., 98., 108.

³⁶ Lepenies, Wolfgang: *The Seduction of Culture in German History*. Princeton, 2006. 9., 146.

³⁷ Ellwood: *The Shock of America*, 290., 302., 313–314., 324., 329–330., 334., 336., 341–342., 365.

³⁸ Jünger, Ernst: *Der Kampf als inneres Erlebniss*. Berlin, 1922. 32.; Mosse: *The Image of Man*, 110., 112–113., 115.; Adas: *Machines as Measure of Men*, 382–383.

³⁹ Frevet, Ute: *Women in German History: From Bourgeois Emancipation to Sexual Liberation*. Oxford, 1993. 178.; Roberts, Mary Louise: *Civilization without Sexes: Reconstructing Gender in Postwar France, 1917–1927*. Chicago, 1994. 53.; Mosse: *The Image of Man*, 9., 147.

számára, hogy a testi erő és kitartás hagyományos férfi tulajdonságait a saját testük megjelenítéseikhez kössék. Másrészt a háborús idők férfias erőszakának brutális tapasztalata nyitottabbá tette az európai társadalmakat a nőiesebb, gyengédebb és érzékenyebb férfi test elfogadására. Mindazonáltal az az általános elképzelés, hogy a háborúban megviselt társadalmak gyors újjászületést igényelnek, hamarosan újratemtette a minden kísérletezéstől mentes hagyományos testi sztereotípiákat. Ha tényleg a nők jelentették a jövőt, ez anya szerepükből adódott, vagyis abból, hogy az új világ megteremtőinek és felnevelőinek tekinthették őket.⁴⁰

A bizonytalanság kezelése

A jövő nyitottá válása, a lehetséges forgatókönyvek megszaporodása elbizonytalanodással járt együtt. A háború utáni időszakokban a jövővel kapcsolatos jellegzetes tapasztalat a bekövetkező fejleményeket érintő növekvő bizonytalanság volt. Ez a probléma azonban többet jelentett, mint annak a nehézségét, hogy világosan előre lehessen látni a valószínűleg majd bekövetkező eseményeket. Éppen azok az elemek váltak bizonytalanná, amelyeket általában mint az időbeli folyamat mozgatóit szokás megérteni: az államok, a nemzetközi rendszer, a gazdasági és társadalmi szerkezet és a kulturális kánonok. Az ezekkel kapcsolatos világos fogalmak hiányában a történelem iránya vált bizonytalanná, ami alapvetően ingatta meg a „jövő modern rendjét”. A jövőbe való beavatkozás képessége mindenekelőtt feltételezte a „jövőt”, azaz olyan új események elgondolásának a lehetőségét, amelyek minőségi változásokat hoznak a társadalom szerkezetébe, a kultúrába, a politikai döntéshozatal és a gazdasági termelés módjaiba, és így új „elvárási horizontokat” nyitnak meg.⁴¹

Ezzel egy időben a jövő befolyásolásának lehetőségébe vetett hit az időbeli folyamat elemeinek bizonyos fokú állandóságán alapult. A tervezés és számítás képessége feltételezi olyan összetevők folytonosságát, amelyek keretet adnak az időbeliség érzékelésének és annak az elképzelésnek, hogy az idő egyáltalán halad valahova. Ahogyan Zygmunt Bauman fogalmazott, a tervszerű racionalitás megalkotja a folytonos világ képét, amely az idő egy olyan sajátos fogalmát is feltételezi, melynek értelmében ez kumulatív, egyenes vonalú és véges, hiszen csak egy ilyen időbeli rend teszi lehetségessé a jövőbe vetülő tekintetet és nagy társadalmi-politikai projektek fokozatos fizikai és technikai megalkotását.⁴² A 20. század nagy háborúi megrengették a modernitás ilyen értelmű alapelveit; lényegében véve felfüggesztették a modern időbeliség rendjét. A háború utáni időszakok jövőre vonatkozó programjai az időbeliség megzavart rendjének, a háború utániség válságának ellenében születtek meg.⁴³ Az újjászületés biztosításának vágyától hajtva a jövő uralásának politikái a háború utáni válság környezetében jöttek létre, az irányvesztés, hanyatlás, de ugyanakkor a remény érzékelése közepette is.

A jövőbeli lehetséges forgatókönyvek korlátozásának és így a normatív jövő megteremtésének a vágyát jól mutatja Kelet-Európa 1945-ös átmenetének időszaka. A kommunista

⁴⁰ Duchen, Claire – Bandhauer-Schöffmann, Irene: *Introduction*. In: Duchen, Claire – Bandhauer-Schöffmann, Irene (eds.): *When the War was Over: Women, War and Peace in Europe, 1940–1956*. London – New York, 2000. 2–3.; Mosse: *The Image of Man*, 181.; Sachse: *Rationalizing Family Life*, 188–189.

⁴¹ Koselleck, Reinhart: *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája*. Budapest, 2003.; Hölscher, Lucian: *Die Entdeckung der Zukunft*. Frankfurt a/M, 1999.

⁴² Bauman, Zygmunt: *Liquid Modernity*. Cambridge, 2000.

⁴³ Berend T. Iván: *Válságos évtizedek. A 20. század első fele közép- és kelet-európai történetének interpretációja*. Budapest, 1987. 13.

pártvezetők „szocialista társadalmak”-at láttak a jövőben, és érteni vélték a cél eléréséhez vezető út különböző időbeli fázisait is. A pártvezetők és az ideológusok azon vitatkoztak, hogy ezt az átmeneti formát vajon a munkások és parasztok protoszocialista, a demokratikus átalakulás feladatait szolgáló államának kell-e értelmezni, a szocializmusba való lassú és békés átmenet eszközének, vagy egyszerűen egy még nem szocialista átmeneti állapotnak, a szocializmushoz vezető sokféle „nemzeti út” formájának. A kelet-európai kommunista pártok 1947. szeptember 22-i lengyelországi találkozója, ahol döntöttek a Kominform megalapításáról, lényegében éppen a lehetséges forgatókönyvek számának csökkentését szolgálta, illetve a jövő ezek által keltett bizonytalanságán igyekezett úrrá lenni. Az értekezlet során a szovjet vezetés egyformán alkalmazandó intézkedéssort írt elő szövetségeseinek, és súlyos bírálatban részesítette azokat, akik alternatív forgatókönyvek számára is nyitva hagyták volna a jövőt.⁴⁴

A háború utáni időszakok módszerei, melyekkel úrrá kívántak lenni a jövőn, nem feltétlenül voltak újak, ám alkalmazásuk módja mindenképpen különbözött a konfliktusokat megelőző időszaktól. A lehetőségek számának korlátozása az, amely döntően megkülönbözteti a jövő befolyásolásának mechanizmusait a háború utáni időszakokban a két háború közti vagy a békeidők hasonló gyakorlataitól. Ilyen körülmények között a jövőbe való beavatkozás célja a lehetséges forgatókönyvek számának korlátozása, azaz az időbeli folyamat bizonytalanságának megszüntetése volt. Röviden szólva a történelmi fejlődés kiszámíthatóságának helyreállítása annak érdekében, hogy visszaszerezzék a jövő alakításának képességét a modernitás megszokott eszközeinek, a tervezésnek, előrelátásnak és előrejelzésnek a segítségével. A társadalom, a gazdaság, a politikai rendszer és a kulturális alkotóerő újjászületése a háborúk után egyben a modern időbeliség újjászületése is volt, az idő normalizálását célzó beavatkozás.

PÉTER APOR

The Future as a Historical Issue. 1918 and 1945 in Europe

This article explores the ways of imagining and planning of possible futures that emerged in the two postwar periods of Europe, 1945 and 1918. Elites, intellectuals and large proportions of European societies found it very likely that the future was possible to anticipate, that it was possible to foresee large and decisive trends of social developments, therefore it was possible to plan even large systematic changes. However, the multiplication of ideas about the issue and attempts to plan the future also suggest that crucial components of prognosis about further development were shaken and the “future” of Europe itself became uncertain.

The hopes and fears concerning the future as well as the ways to cope with them show striking similarities in the two proper postwar periods of 20th century Europe, roughly the years between 1918-1922 and 1945-1949. This paper tries to make sense of these discontinuities and seeks to link these commensurable aspects of the postwar periods together. It also asks if these interlinked discontinuities reveal a specific set of techniques for managing the

⁴⁴ Zubok, Vladislav M. – Pleshakov, Constantine: *Inside the Kremlin's Cold War: From Stalin to Khrushchev*. Cambridge, 1996. 125–137.; Rothschild, Joseph: *Return to Diversity: a Political History of East Central Europe since World War II*. New York, 1989. 125–132.; Crampton, Richard J.: *Eastern Europe in the Twentieth Century*. London, 1994. 255–260.; Schöpflin, George: *Politics in Eastern Europe, 1945–1992*. Oxford, 1993. 57–74.

future in the postwar periods; if there was a specific postwar “regime of the future”. In order to adequately address these questions, the article extends the scope of investigation beyond the sphere of politics. It investigates how social groups and even individuals were engaged in a broad cultural process of mastering the future that encompassed aspects of the human environment and the deepest layers of individual identities.